

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΔΩΔΕΚΑΤΟΥ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ
ΠΟΙΗΣΗΣ

ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΛΒΟΣ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Σ.Λ. ΣΚΑΡΤΣΗΣ

ΑΧΑΪΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΡΑ 1994

Η ΙΤΑΛΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΤΟΥ ΚΑΛΒΟΥ ΑΠΟ
ΤΑ ΣΙΚΕΛΙΚΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ ΤΟΥ GIOVANNI MELI

Είναι γνωστό πως ο Κάλβος, Έλληνας της διασποράς —όπως τον αναφέρει ο Σεφέρης¹— έζησε σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες, όπου είχε σημαντικά βιώματα και πνευματικά ερεθίσματα.² Ωστόσο η κουλτούρα που τον επηρέασε περισσότερο ήταν χωρίς αμφιβολία η ιταλική,³ όπως φαίνεται από τα νεανικά έργα του στα ιταλικά.⁴ (Εξάλλου, βρίσκουμε ιταλικές απηχήσεις και στις ελληνικές Ωδές του.⁵)

Επίσης γνωρίζουμε ότι η πρώτη του λογοτεχνική δραστηριότητα ανάγεται στα χρόνια της διαμονής του στην Ιταλία. Τα νεανικά του έργα, παρόλο που δεν φανερώνουν εντελώς την ποιητική αξία του Κάλβου, μας επιτρέπουν να παρακολουθήσουμε την πορεία του μέχρι να φτάσει στις ωδές. (Το ενδιαφέρον του Κάλβου για «ηρωικά» θέματα, π.χ., μπορούμε να το δούμε κιόλας στην «Ωδή στους Ιονίους» και στις ιταλικές τραγωδίες του με ελληνικά θέματα.⁶ Και πρέπει να μην ξεχάσουμε πως στην Ιταλία ο Κάλβος συνέθεσε το πρώτο του κείμενο στην ελληνική γλώσσα, δηλαδή το γνωστό απόσπασμα της βιβλιοθήκης του Archiginnasio στη Bologna, το οποίο δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά από τον Mario Vitti).⁷

Μια, κάπως ιδιάζουσα, ένδειξη του ενδιαφέροντος του Κάλβου για τα ιταλικά γράμματα μας δίνει η μετάφραση ορισμένων ποιημάτων του Giovanni Meli από τη σικελική διάλεκτο στα ιταλικά.⁸

Ο Giovanni Meli⁹, σικελός ποιητής του δεκάτου ογδόου αιώνα, είχε αποκτήσει μεγάλη φήμη στους κύκλους των Ευρωπαίων δια-

νοουμένων· η ποίησή του, αν και γραμμένη σε διάλεκτο, επαινέθηκε ιδιαίτερα από τους Γερμανούς Goethe και Gregorovius¹⁰, και από τον Ugo Foscolo, που το 1813 μετέφρασε τον «Δον Κιχώτη» του Meli στα ιταλικά.¹¹

Πιθανότατα ο Foscolo ήταν εκείνος ο οποίος μεσολάβησε για να γνωρίσει ο Κάλβος την ποίηση του Meli, αν λάβουμε υπόψη μας ότι ο Κάλβος έμεινε ένα ορισμένο χρονικό διάστημα στο σπίτι του Foscolo με την ιδιότητα του φίλου και του γραμματέα του.¹² (Αυτή η χρονική περίοδος, μάλιστα, υπήρξε καθοριστική για τον Κάλβο και το έργο του· δυστυχώς, όμως, οι σχέσεις μεταξύ των δυο ποιητών διακόπηκαν απότομα στο Λονδίνο μετά από λίγα χρόνια, το 1817).

Ακόμη και το ψευδώνυμο, Didimo Laico, που χρησιμοποιεί ο Κάλβος στον πρόλογο της μετάφρασής του των ποιημάτων του Meli,¹³ δεν είναι άλλο παρά προσαρμογή — με σημαντική παραλλαγή — του αντίστοιχου ψευδώνυμου Didimo Chierico, που χρησιμοποιεί ο Foscolo σε κάποιο έργο του.¹⁴

Από τα διάφορα έργα του Meli ο Κάλβος επέλεξε την ποιητική συλλογή *Buccolica*, μεταφράζοντας οχτώ από τα δεκαεφτά ποιήματα που απαριθμεί η συλλογή.¹⁵ Αυτή η επιλογή οφείλεται ακριβώς στην αγάπη του ποιητή για τα ελληνικά θέματα, επειδή, πράγματι, η *Buccolica* του Meli περιγράφει ποιμενικές σκηνές που θυμίζουν τα *Ειδύλλια* του Θεόκριτου.

Από ειδολογική σκοπιά τα ποιήματα της συλλογής αυτής του Meli εντάσσονται στη βουκολική παραδοσιακή ποίηση, που άνθισε κατά την εποχή της ιταλικής Arcadia.¹⁶

Προφανώς ο Κάλβος χρησιμοποίησε για τη μετάφρασή του την πρώτη έκδοση του Meli του 1787, αν και δεν αποκλείεται να έλαβε υπόψη του και τη δεύτερη του 1814¹⁷. Και οι δυο αυτές εκδόσεις περιείχαν μεταφραστικές σημειώσεις στα ιταλικά, για να διευκολύνουν τους μη γνωρίζοντες τη σικελική διάλεκτο. Είναι εμφανής η επίδραση των σημειώσεων αυτών στην καλβική μετάφραση, αν κρίνουμε από ορισμένα σημεία της, όπου η απόδοση του Κάλβου ανταποκρίνεται απόλυτα στις γλωσσικές εξηγήσεις που δίνει ο

Ως μεταφραστής του Meli, ο Κάλβος φανερώνει την άνεση με την οποία χειρίζεται τη λογοτεχνική ιταλική γλώσσα.¹⁹ Ο Κάλβος μένει πιστός στο ιταλικό κείμενο ως προς τα εξωτερικά του στοιχεία, δηλαδή τον αριθμό των στίχων — που μένει περίπου ο ίδιος²⁰ — και το μέτρο.²¹

Ως προς το περιεχόμενο, παρατηρούμε ότι ο Κάλβος, ακόμη και όταν κινείται με κάποια ελευθερία στη μετάφραση, δεν προδίδει το πνεύμα του συγγραφέα,²² δίνοντας παράλληλα το προσωπικό του ύφος με το να εμπλουτίζει ορισμένες εικόνες του κειμένου.

Αναφέρω εδώ μερικά παραδείγματα από τη μετάφραση του Κάλβου, για να δείξω άμεσα τη συμπεριφορά του σε σύγκριση με το σικελικό κείμενο.

Παρόλο που είναι, όπως είπαμε, πολύ πιστός στο πρωτότυπο, ο Κάλβος επιχειρεί μικρές αλλαγές στις οποίες αφήνει τα ίδια γνωρίσματα του δικού του ύφους. Έτσι γίνεται κιόλας στην αρχή της καλβικής μετάφρασης. Οι στίχοι του Meli (*Primavera*, 1-3) «O pastureda di li trizzi ad unna, / chi fai pinnata di la manu manca, / pri 'un t'appigghiari 'ssa facciuzza biunna», (δηλαδή «ω βοσκοπούλα με τα κυματιστά κοτσίδα, που με το αριστερό σου χέρι κάνεις σκέπασμα για να μην τσουρουφλίζεις το ξανθό μουτράκι σου») αποδίδονται από τον Κάλβο «O pastorella, che increspato e biondo / il crine porti; e colla mano manca / dal sol difendi il tuo bel viso tondo» («ω βοσκοπούλα, που σγουρή και ξανθή έχεις την κόμη σου, και με τ' αριστερό σου χέρι απ' τον ήλιο προστατεύεις το ωραίο σου πρόσωπο το στρογγυλό»). Και ακόμα οι στίχοι του Meli (*Polemone*, 106-107) «Lu tò spassu e lu tò sbiju / su' li mei peni e tormenti» («διασκέδαση και γλέντι είναι για σένα η λύπη μου και τα βάσανά μου») αποδίδονται «...te sazia non rendono / altro che i miei tormenti», (δηλαδή «σένα δεν σε χορταίνουν παρά μόνο τα βάσανά μου»). Παρακάτω οι στίχοι του Meli (*Polemone*, 179-180) «Pri l'infelici e li disgraziati / qualchi vota è pietà si l'ammazzati», («για τους άτυχους και άμοιρους καμμιά φορά είναι λυτρωμός αν τους σκοτώσεις») μεταφράζονται από τον Κάλβο «Quei miseri che avversa hanno

la sorte/ qualche volta è pietà condurre a morte»; («τους δυστυχείς που η τύχη τους εναντιώνεται, καμιά φορά είναι λυτρωμός να τους σπρώξεις στον θάνατο»); ενώ η έκφραση του Meli (*Primavera*, 16) «addocu all'umbri friscusi», (δηλαδή «εκεί στη δροσερή σκιά») μεταφράζεται από τον Κάλβο «in quell'ombroso luogo al sol nemico», («σε κείνο τον σκιερό τόπο, τον εχθρικό στον ήλιο»): ο Κάλβος, δηλαδή, αποδίδει την ίδια εικόνα με πιο πλούσιο περιεχόμενο.

Αλλού η καλβική μετάφραση απομακρύνεται από το κείμενο του Meli εφόσον ο μεταφραστής μετατρέπει ελαφρώς το νόημα, εισάγοντας καινούρια στοιχεία, όπως γίνεται στον απλό στίχο του Meli (*Primavera*, 7) «era un' ura di matinu» («ήταν μια ώρα του πρωινού»), μεταφρασμένο από τον Κάλβο «era uscito il sole appena», («μόλις είχε ανατείλει ο ήλιος»). Ακόμη πιο σημαντικός είναι ένας άλλος στίχος του Meli (*Primavera*, 52) «Cantu... ma poi mi lassi com'aieri?», («τραγουδώ... αλλά μετά θα μ' αφήσεις όπως έκανες χθες;»), που αποδίδεται από τον Κάλβο «Canto... ma cruda sarai meco, o bella?» (δηλαδή «τραγουδώ... μα εσύ θα είσαι σκληρή μαζί μου, ομορφούλα;»)

Σε άλλα παραδείγματα βλέπουμε πως ο Κάλβος, μεταφράζοντας, προσθέτει λέξεις που δεν βρίσκουν ανταπόκριση στο πρωτότυπο, όπως, π.χ., συμβαίνει εδώ: οι στίχοι του Meli (*Primavera*, 47-48) «nu lu vidi,/ comu già sbarazzau lu nuvulatu?» (δηλαδή, «δεν το βλέπεις πως σκορπίστηκε η συννεφιά;») αποδίδονται από τον Κάλβο «Copia/ il cielo dianzi nube densa e nera,/ or ch'è seren, mano al cantar si dia» («εσκέπαζε πριν από λίγο τον ουρανό πυκνό και μαύρο σύννεφο: τώρα που έχει ξαστεριά, πάμε ν' αρχίσουμε το τραγούδι μας»). Και οι στίχοι του Meli (*Dafni*, 26-27) «L'Ecu, spirititu nudu, chi va errannu/ di grutta in grutta tra macigni e rocchin» («η Ηχώ, γυμνό πνεύμα, που περιπλανάται από σπηλιά σε σπηλιά, ανάμεσα σε βράχους και γκρεμούς») μεταφράζονται «ελεύθερα» από τον Κάλβο «Lo spirito ignudo d'Eco che da speco/ vaga a speco e s'appaga dei macigni» (δηλαδή, «το γυμνό πνεύμα της Ηχούς, που από άντρο πλανάται σε άντρο και ευχαριστείται με τους βράχους»).

Σε λίγες μόνο περιπτώσεις ο Κάλβος απλοποιεί τις εκφράσεις του Meli, π.χ. στους εξής στίχους (*Dameta*, 20-22) «*Mugghiavanu li vacchi pri chiamari/ li vitidduzzi e già distingui ogn'una/ lu propriu sangu, e si l'aguccia allatu*», («μουγκρίζανε οι αγελάδες καλώντας τα μοσχάρια τους, και καθεμιά τους αναγνωρίζει το σπλάχνο της και το φωλιάζει κοντά της»), που αποδίδονται από τον Κάλβο «*Mugghiavano le vacche e i lor vitelli/ raccogliano vicini*» (δηλαδή «μουγκρίζανε οι αγελάδες και μαζεύανε κοντά τους τα μοσχάρια τους»). Και, τελευταία, ο ζωντανός στίχος του Meli (*Autunno*, 63) «*Sù vicchiareddu e 'un pozzu fari vappari*» («είμαι γεροντάκος και δεν μπορώ να κάνω παλληκαριές») αποδίδεται από τον Κάλβο «*Contro l'età non vale arte nessuna*» (δηλαδή, «ενάντια στην ηλικία καμμιά τέχνη δεν έχει πέραση»).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Γ. Σεφέρη, *Δοκιμές*, Β, γ' έκδοση. Αθήνα 1974, σ. 120.
2. Φτάνει να θυμίσουμε εδώ τα ταξίδια του στην Ευρώπη (Ελβετία, Γαλλία, Αγγλία), και τη διαρκή παρουσία του ιταλικού στοιχείου στη ζωή του (π.χ. με τον Foscolo και με τους Ιταλούς που συναντούσε στο Λονδίνο). Βλ. Ν. Τωμαδάκη, *Ο Κάλβος από Λιβόρνον εις Φλωρεντίαν*, στο «Αφιέρωμα εις τον κ. Καθ. Κ. Άμαντον», Αθήνα 1940, σσ. 183-196; Μ. Vitti, *Πηγές για τη βιογραφία του Κάλβου*, Θεσσαλονίκη 1963; Β. Bouvier, *Calvos in Geneva*, Keeley-Bien, «Modern Greek writers», Princeton 1972, σσ. 67-91.
3. Αυτό οφείλεται βέβαια και στην επτανησιακή του καταγωγή.
4. Τα ιταλικά έργα του Κάλβου δημοσιεύτηκαν εν μέρει από τον Γ. Ζώρα, *Andrea Calvo. Opere italiane (Teramene, Le Danaidi, Scritti minori)*, Roma 1938· εν μέρει από τον Μ. Vitti, *A. Calvos e i suoi scritti in italiano*, Napoli 1960.
5. Πρβλ. Κ.Θ. Δημαρά, *Οι πηγές της έμπνευσης του Κάλβου*, «Νέα Εστία» 40, (Χριστούγ. 1946). (Ξαναδήμ. στη «Ν.Ε.» Αφιερ. στον Κάλβο, Σεπτ. 1960, σσ. 197-200.
6. Μερικά από τα νεανικά έργα έχουν την πηγή τους στο *Epistolario* του Foscolo και σε μελετήματα των βιογράφων του. Πρβλ. Ζώρα, (ο.π.) και Vitti, (ο.π.).
7. Βλ. Vitti, (ο.π.), σσ. 12-14 κ. 323-328. Απόσπασμα από άτιτλο ποίημα του Α. Κάλβου, «*Νέα Εστία*» LXXII (1962), σσ. 1084-1086. Το απόσπασμα από άτιτλο ελληνικό ποίημα του Κάλβου, «Ελληνικά» 25 (1972), σσ. 434-440. Β. Lava-

gnini, *La prima poesia in greco di Andrea Calvo*, «Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών» 47(1972), σσ. 199-217 (ξαναδῆμ. στον τόμο «Ατακτα» Palermo 1978).

8. Οι ιταλικές μεταφράσεις του Κάλβου από τον Meli περιέχονται σε ένα από τους κώδικες Ferraioli της Biblioteca Vaticana, με αριθμό 457. (Η περιγραφή των κώδικων αυτών βρίσκεται στ. *Catalogi Bibliothecae Vaticanae*, II, *Codices Ferraioli*, επιμ. F.A. Berra, Vaticano 1958). Ο κώδικας 457 περιέχει την καλβική μετάφραση του Meli σε δυο διαφορετικές αντιγραφές. Η πρώτη τους (φυλ. 2-84) είναι χειρόγραφο του Κάλβου, όπως αποδεικνύουν τα χαρακτηριστικά του κομψή και μακρουλή γραφή, εξαιρετική τάξη στη σελίδα, διακριτικές διορθώσεις. Η δεύτερη αντιγραφή μιμείται τη πρώτη, αλλά ξεχωρίζει από τη διαφορετική γραφή και μερικά ορθογραφικά στοιχεία.

9. Ο Giovanni Meli (1740-1815), ιατρός και καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Παλέρμο, μέλος της Arcadia (βλ. σ. 16) έγραψε διάφορα ποιήματα συμπλέκοντας την πνευματική καλλιέργειά του με μια γνήσια αγάπη για την απλότητα της φύσης. Του έργου του θυμίζουμε εδώ μόνο την κριτική έκδοση G. Meli, *Opere*, επιμέλεια του G. Santangelo, τομ. 2, Milano, 1965-68..

10. Ως προς την απήχηση του Meli στην Ευρώπη, βλ. τη βιβλιογραφία (Meli (ο.π.) τ. 1, σσ. 115-121).

11. U. Foscolo, *Opere edite e postume*, Firenze, τομ. 9, σ. 312.

12. Βλ. σχετικά Γ. Ζώρας, *Ανδρέας Κάλβος*, «Νέα Εστία» 40, ξαν. στη «Ν.Ε.» Αφιερ. (ο.π.), σσ. 3-106 (βλ. ιδιαίτερα σσ. 13-32).

13. «Le stagioni dell'abate Meli siciliano, tradotte da un certo Didimo Laico» γράφει στο εξώφυλλο, (Πρβλ. Vitti, ο.π., σ. 29).

14. Δηλαδή στον πρόλογο της μετάφρασής του του *Sentimental Journey* του L. Sterne.

15. Η δομή της «Buccolica» του Meli: *Sonettu I; Sonettu II; Primavera; Lu craparu; Li munti Erei; Piscatoria; Està; Dafni; Teocritu; Autunnu; Mirtillu; Martinu; Polemuni; Invernu; Li Piscaturi; La villa Favurita; Lu pastureddu* μετατρέπεται από τον Κάλβο ως εξής: *Primavera; Dameta; Estate; Dafne; Autunno; Mirtillo; Inverno; Polemone*.

16. Η Ακαδημία Arcadia ιδρύθηκε στη Ρώμη το 1690 σαν αντίδραση στο τεχνητό και εξζητημένο μπαρόκ, για να προβάλλει μια αυθόρμητη ποίηση, εμπνευσμένη από τη μυθική απλότητα της αρχαίας Αρκαδίας, που να αγγίζει το λαϊκό συναίσθημα.

17. *Poesie siciliane dell'abate Giovanni Meli*, Palermo 1787, τομ. 5 είναι η πρώτη έκδοση· *Poesie siciliane dell'abate Giovanni Meli, edizione seconda riveduta dall'Autore (...)* Palermo 1814, τομ. 7, είναι η δεύτερη, από την οποία αναφέρω τους στίχους που χρησιμοποιώ σαν παράδειγματα.

18. Σε πολλά σημεία, πράγματι, η μετάφραση του Κάλβου αναπαράγει με ακρίβεια τις σημειώσεις του Meli, όπως φαίνεται από τα εξής παραδείγματα (και

τα σικελικά λόγια και τα ιταλικά που ακολουθούν είναι του Meli, αλλά τα ιταλικά χρησιμοποιούνται στη μετάφραση του Κάλβου). «ti piscai» (*Primavera*, 43) αποδίδεται «ti ho colto». «Santu pri l'arma! (*Estate*, 59)» μεταφράζεται «Per Bacco!» «suttiliacquazzina» (*Dameta*, 3) αποδίδεται «sottilissima brina», (δηλαδή 'λεπτότατη πάχνη' ενώ αλλού, από τον Κάλβο, μεταφράζεται 'rugiada', δηλαδή 'δροσιά').

19. Και ο Vitti τονίζει την κομψότητα της μετάφρασης του Κάλβου. (Πρβλ. Vitti, ο.π., σσ. 31-32).

20. Μια εμφανή διαφορά βρίσκουμε μόνο στο *Autunno*: στους 198 στίχους του Meli ανταποκρίνονται μόνο 178 στίχοι του Κάλβου.

21. Ο Κάλβος ακολουθεί τον Meli χρησιμοποιώντας τα διάφορα μέτρα τα χαρακτηριστικά της ιταλικής ποίησης, δηλαδή ενδεκασύλλαβους, επτασύλλαβους, οχτασύλλαβους και πεντασύλλαβους. (Οι εκλογές και τα ειδύλλια της *Buccolica* αποτελούνται από μια εισαγωγή σε ενδεκασύλλαβους — με ομοιοκαταληξία στις εκλογές, χωρίς ομοιοκαταληξία στα ειδύλλια — και από μια «canzonetta» σε στροφές επτάστιχες ή οχτάστιχες. Τέτοιο σχήμα είναι σταθερά αμετάβλητο τόσο στο σικελικό κείμενο του Meli όσο και στην ιταλική μετάφραση του Κάλβου. Ο Κάλβος προσπαθεί να αποδώσει ακόμη και την ομοιοκαταληξία).

22. Πολλές φορές ο Κάλβος περιορίζεται μόνο με το να αλλάζει τη θέση των λέξεων μέσα στον στίχο, όπως φαίνεται από τους εξής στίχους.

Primavera, 77-80. «Scurri e va di cosa in cosa/ certu focu dilicatu/ chi fa veggeta la rosa/ chi fa fertili lu pratu» (Meli). «Grato un foco e dolcissimo/ scorre di cosa in cosa/ che il prato rende fertile/ e vegeta la rosa» (Κάλβου).

Estate, 118-121. «Licori, nun ti esponiri/ a lu crudili raggiu,/ ni pò patiri oltraggiu/ lu biancu visu to,» (Meli). «Licori mia, non correre/ sotto sì crudo raggio/ ché il tuo bel viso candido/ soffrir potrebbe oltraggio» (Κάλβου).